

Beszámoló a *Vakvágány. A pártállam a vidék ellen a hosszú ötvenes években, 1948–1963.* (A „szocializmus alapjainak lerakása” II.) című konferenciáról

Az MTA BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoport tavaly megkezdett, A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken című kétéves kutatási programjának egyik záróeseménye volt a 2017. október 10-én a HKK-ban megrendezett konferencia.

Kiss Réka (NEB) a konferencia nyitóelőadásában (*Református lelkipásztori stratégiák és a megismerés lehetőségei*) arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1950-60-as években az Állami Egyházügyi Hivatal és a vele kéz a kézben működő állambiztonság kontrollja alatt álló egyházak lelkészei korántsem írhatóak le a sematikus kollaboráló vs. ellenálló kategóriákkal. Lelkeszi életutak vizsgálatából kitűnik, hogy sokan vállalták a lelkipásztorkodásnak, a mindennapi pasztorációnak a kor viszonyai között beszorított, kívülről semmiféle karriert nem mutató útját, ennek révén ugyanakkor nem kényszerültek rá elveik feladására. Az előadó az árnyékban maradás ezen stratégiáját „szürke zóna” névvel illette. A periférikus szolgálati helyekre vetülő kevésbé fókuszált állami kontroll révén azonban akár komoly gyülekezetépítő eredményeket érhetett el az ezt az utat választó lelkész. Jó néhány nagy formátumú teológus példája mutatja, hogy a gyülekezeti pálya reális alternatívának bizonyult a csak kollaborációval elérhető egyházkormányzati vagy hittudományi oktatói karrierrel szemben.

Bánkuti Gábor (PTE) *Az aula és a periféria. Az egyházmegyei központ és az alsópapság helyzetértékelése és stratégiai a pécsi egyházmegyében az '50-es években* című előadásában két fókuszcsoporthoz, az aula (az egyházmegyei hatóság mint egyházigazgatási központ, azaz a megyéspüspök és közvetlen környezete) és a periféria (egyházszervezetileg a plébániák hálózata, elsősorban a püspöki központon kívüli egyházközségek) szereplőinek beállítódásait és adottságait (meghatározottságait) számba véve vizsgálta a klerikusokat érő hatások befogadását és feldolgozását, illetve a kihívásokra adott válaszok jellegzetességeit. Az előadás külön kitért a cselekvési környezet folytonosan változó állapotára, az észlelések és a praxis szerepkörhöz és funkcióhoz kötött változataira. E két vizsgálati csoport körében keletkezett dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az egyes szereplők azonos norma mentén is különféleképpen értékelhetik ugyanazon eseményeket. A norma által meghatározott konkrét cselekvés (magatartás) pozícióhoz és helyhez kötött a szituatív adaptáció. Helyzettől függően más és más konfigurációt, változó értékelést és magatartásformákat eredményez(het).

Horváth Gergely Krisztián (MTA BTK) „*Sár meg sár és sár*”. *Reakciós papok diszpozíciós helyei az 1950-60-as években a veszprémi egyházmegyében* című előadásában egy sajátos prozopografikus egységet képező csoport, a Mindszenty Józseffel 1944 november végétől 1945 február végéig fogságot szenvedett 26 pap későbbi pályáját vizsgálta. Közülük 15 fő ekkor még csak teológushallgató volt, de az aulisták átlagéletkora is csupán 35 évet tett ki. Erik H. Erikson nyomán Horváth azzal a hipotézissel élt, hogy a fogoly papok e csoportja életkoránál fogva még a felnőttkori identitás rögzülését megelőző ún. „fiatal felnőtt” fázisban volt, amikor egy-egy nagyformátumú, karizmatikus felnőtt alakja – mint amilyenek Mindszentyt tekinthetjük – szocializációs mintaként szolgálhat számukra a későbbi pályájukon. Az előadó kilenc pályakép elemzésével mutatta be azokat a szolgálati helyeket, amelyek – főként a Dráva mentén és a Bakony zsákfalvas vidékein – ténylegesen jutottak Mindszenty fogolytársainak az 1950-70-es években. Horváth az állam által címkézett „reakciós” jelzöt mint a Mindszenty-hatás indikátorát egy másik forrásbázison is tesztelte. Míg 1958-ban a veszprémi egyházmegyében a papság 10 százalékát tartotta az ÁEH reakciónak, addig Mindszenty fogolytársai körében e jelzöt minden második pap megkapta.

Káli Csaba (MNL ZML) *A zalai kommunista pártelit a „hosszú” ötvenes években. Az apparátus (1948–1963)* című előadásának alaptétele, hogy a vezető testületek és első számú pártvezetők mellett a fokozatosan kiépülő pártapparátus is komoly hatalommal rendelkezett a párteliten belül. Zala megyében 1948-ban mindössze húsz függetlenített politikai munkatárs

dolgozott a párt szolgálatában, amely szám a kulminációs pontnak is tekinthető 1954. év közepére 182-re, az adminisztratív és technikai munkatársakat is figyelembe véve 265 főre növekedett. A forradalom utáni időszak abban az értelemben mindenképpen törésnek tekinthető, hogy jelentősen csökkent az apparátusbéliek száma, de jelen volt a folytonosság is, hiszen nemhogy régi MDP-tagok alkották a régi/új MSZMP apparátusát, hanem egyenesen a régi apparátus mentette át magát, igaz, nagyjából megváltozott pozícióba. Az adatokból az is kiderül, hogy a vizsgált időszakban, ha változó személyekkel is, de lényegében ugyanaz a – fokozatosan öregedő – generáció alkotta az apparátus (vezető) politikai munkatársi gárdáját. **Kunt Gergely** (ME) előadása (*A kitelepítés és a családi szocializáció összefüggései*) egy kamaszlány naplójának az elemzésén keresztül mutatta be, hogy a mentalitások és értékrendek hogyan kerültek átadásra egy kitelepített budapesti családban. Az előadó Somlay Gizella naplójára támaszkodva igazolta hipotézisét, miszerint a mindennapok részeként folyamatában ragadható meg a normák és viselkedésminták elsajátítása, megtanulása az alföldi száműzetésben. Az előadás rámutatott, hogy a Rákosi-korszak fénykorában is jobbra csak adminisztratív intézkedéseket lehetett hozni a diszkriminált csoportokkal szemben, így a mentális tartalmak a politikai hatalom számára elérhetetlen bűvópatakként éltek tovább. Bizonyos, a hétköznapi gyakorlatokat szabályozó normák a kitelepítés előtt is természetesen voltak a Somlay-családban, ezek tekintetében a kényszerű lakhelyváltogatás nem hozott módosulást.

Rigó Róbert (NJE) *A demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés Kecskeméten. Horák Jenő jogakadémiai tanár és társai ügye* című előadása egy koncepció perben elítélt, majd kivégzett kecskeméti tanár pályáján keresztül demonstrálta a Rákosi-diktatúra működési mechanizmusát. A 20. század elején Szankon született Horák Jenő a kecskeméti piaristáknál érettségizett, majd a minoritáknál tanult Assisiben. Tanulmányait betegség miatt félbehagyta, majd magántanárként dolgozott a két világháború között. A második világháború után a Kecskeméti Református Jogakadémia tanára lett, egészen az 1948-as államosításig. Ekkoriban a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja volt. Horák Jenőt az 1950 karácsonya előtti napon nyolc társával együtt letartóztatták a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének a vádjával, és koncepció perben egy társával együtt halálra ítélték, míg a többi vádlottra összesen 59 év börtönbüntetést szabtak ki. Előadásában Rigó arra kereste a választ, hogy mi lehetett a vád alapja és miért pont a szóban forgó személyeket hurcolták meg, egyúttal a politikai rendőrség működési mechanizmusát igyekezett kidomborítani a per kihallgatási jegyzőkönyvei alapján.

Jobst Ágnes (ÁBTL) előadásának címe – *„Nekem a jelenlegi rendszer ellen az a kifogásom, hogy a kisiparnak nincsen jövője”* – az ÁVH Szombathelyi Osztályán 1951. április 12-én elhangzott megállapítás nyomán a kisipar korabeli folytatásának kilátástalanságára utal. A kijelentés szerzőjét, Király István villanyszerelőt társával együtt nyolc évre ítélték el az ún. „Csepregi fegyveres összeesküvés” néven lefolytatott perben. Jóllehet az ÁVH koncepciója „kulák szervezkedésről” szólt, az elítéltek fele valójában az iparosok köréből került ki. A gazdasági szerkezetváltás helyi sajátossága, hogy a középipar felszámolása már 1947-ben megkezdődött, és az ezt követően előállt nyersanyaghiány ellehetetlenítette a feldolgozó végző kisipar működését. A helyi üzemek leszereléséről, és a Csepregi járás 1950. február 1-én való megszüntetéséről hozott döntés kapcsán az előadó főként két szempontot ajánlott megfontolásra: a határzónák gazdaságának elsorvasztását, és a bizonyos régiókat politikai megfontolásból sújtó diszkrimináció vizsgálatát.

Cseh Dániel (DE) *Párt és egyház – Jászberény vallási élete az 1950-es években* című előadása arra tett kísérletet, hogy bemutassa a Párt és az egyházak formális és informális viszonyrendszerét, kapcsolódási pontjait. Különös tekintettel a Párt egyház-értelmezésére: a másság-koncepció megalkotására, az ellenség megkonstruálásának nyelvi eljárásaira és a meg nem értett / el nem fogadott jelenségek interpretálásának korlátaira. A kutatás bázisául

szolgáló forráscsoport az MKP, az MDP és az MSZMP jegyzőkönyveinek elejtett megjegyzései mellett az „egyházi reakcióval” foglalkozó kimutatások, hangulatjelentések. Az előadás eseménytörténeti fókusza a Párt által tematizált és polemizált eseményekre irányult, mint amilyenek a prédikációk vagy a hitoktatás. Cseh reflektált a „reakciós propagandának” bélyegzett, és így kriminalizált egyházi vagy egyéb vallásos tevékenységek ellehetetlenítésének eljárás módjaira is.

Csikós Gábor (KGRE) előadásának („*A mi községünkben megvan az adottság, csak a tagság jó hozzáállása hiányzik.*” *A népi demokrácia megvalósulási formái Jászdózsza termelészövetkezetei példáján, 1956–1966*) fókuszában egy 1960-ban négyezer fős (1970-ben viszont már csak háromezres) település állt. A község kollektivizálására 1959-ben került sor, tiszasülyi agitátorok részvételével. A termelészövetkezettel szembeni tízéves ellenállás alig több mint egy hét alatt tört meg: ez a gyors, traumatikus változás súlyos hatásokkal volt a parasztgazdákra. Az elhallgatásra ítélt társadalmi tapasztalat (téesszbe kényszerítés) és a hangoztatott ideológia (önkéntesség elve, munkás–paraszt szövetség) örlő ellentétben állt, alapjaiban határozta meg a munkamorált, a szankcionálás kérdéseit, illetve a demokrácia megvalósulási formáit. Bár a hatvanas évek második felétől a termelészövetkezetek egyre javuló gazdasági teljesítményt mutattak – s vele a tagság életszínvonalának növekedését –, az ekkor szerzett traumák napjainkig hatóan befolyásolják az állam és állampolgárai viszonyát.

Galambos István (NEB Hivatala) *Várpalota mint katonaváros. A rendvédelmi szervek szerepe az 1956-os forradalom várpalotai eseményeiben és a forradalom leverésében* című előadásában a városban 1913 óta működő tűzérképző szerepét vizsgálta. Várpalota határában található Közép-Európa legnagyobb lőtere, amelyet természetesen a szocializmus időszakában is használtak, laktanyája – amely nem a település szélén, hanem két városrész közé ékelődve feküdt – jelentette a helyőrséget. A helyőrségi laktanya – a Lövész és Tűzér Kiképzőtábor (Pf. 9008) – mellett Pétfürdő közelében működött a 11. Önálló Bányász Zászlóalj (Pf. 1211), melynek állománya katonai szolgálatát, elenyésző katonai kiképzéssel párhuzamosan, elsősorban bányamunkával teljesítette. Október 26-án – miután egy több ezres tüntetés után a forradalmárok elfoglalták a pártházat és együttműködésre kényszerítették a rendőrséget – sortűz dördült a helyőrségi laktanyánál is, ami miatt este fegyveresek támadták az objektumot. Este a forradalmárok feltartóztatták a Vörös Hadsereg egy menetoszlopát és nemzetőrséget hoztak létre. Újvári Sándor ezredes, a helyőrségi laktanya parancsnoka telefonon segítséget kért. A 3. hadtest alárendeltségébe tartozó 32. Lövész ezred (Lenti) 1. zászlóalja és a 27. harckocsizó ezred 10 harckocsiból, egy műhelykocsiból, valamint egy üzemanyagszállító járműből álló menetoszlopa másnap reggel érkezett a városba. Az erősítésként érkezett egységek segítségével a helyőrségi laktanya október végéig sikeresen verte vissza a forradalmárok támadásait, sőt a lövészezred egy szakasza 27-én szétverte a Palota Szállóban üléselő Forradalmi Tanácsot, emiatt katonatisztek jelenlétében egy új választásra került sor. Mind a rendőrség, mind a honvédség együttműködött valamelyest ugyanakkor a forradalmárokkal. Már október 26-án közös forradalmár-rendőr járőrök kerültek kiküldésre, a bányász zászlóalj legénységi állománya pedig ugyanezen a napon jórészt csatlakozott a forradalomhoz, Berta József honvéd pedig a szovjetekkel folytatott tűzharcban is részt vett. A helyőrségi laktanyától több tüntetés alkalmával fegyvereket követeltek és a honvédség átállását – ami csak október 30-án a Forradalmi Katonatanács megalakulásával következett be –, ám a szembenállás, sőt a tűzharcok ellenére már ezt megelőzően is létrejött egyfajta együttműködés (a szovjet halottak elszállítása, a közrend fenntartása stb.) a forradalmi szervekkel, a Nemzetőrséggel és a Forradalmi Tanáccsal. A forradalmárok egy része a november 6-án a várost és a laktanyát megszálló szovjet haderő elől kimenekített fegyverekkel folytatni kívánta az ellenállást, csoportjukkal a Péch Géza-féle ellenállók is felvették a kapcsolatot, ami a „Németh Jenő és társai” perhez vezetett.